

DVA DOMINANTNA TOKA RAZUMIJEVANJA KUR'ANSKE RIJEČI U ISLAMSKOJ MISLI

Hasan DŽILO

SAŽETAK: U radu se razmatraju dva glavna toka razmišljanja o Božijoj riječi i njenom razumijevanju unutar islamske misli – mu'tezilijski i eš'arijski – te njihove implikacije u nekim savremenim pristupima razumijevanju kur'anaskog teksta. Iako između ova dva toka postoje nepomirljive razlike – prvi zastupa stav o stvorenosti, a drugi o vječnosti Božije riječi – zajednička im je pozicija o transcendentnoj i imanentnoj dimenziji Božije riječi, odnosno njezina nadhistorijska i historijska stvarnost. Autor se osvrće i na esencijalistički i postmodernistički pristup u savremenim tokovima mišljenja, koji podrazumijevaju kontinuitet, ali i diskontinuitet tradicije u pristupu kur'anaskom tekstu. Također se razmatraju priroda riječi i čin razumijevanja, pri čemu se naglašava njihova metafizička podloga.

Ključne riječi: Kur'an, Riječ Božija, mu'tezilijske, eš'arijske, islamska misao

Uvod

Neosporna je činjenica da Kur'an – na čijim temeljima islam izrasta kao vjera, kultura i civilizacija – predstavlja Božanski govor objavljen Muhammedu, a.s., preko meleka Džibrila. Otuda, radi se o tekstu koji muslimani percipiraju u njegovoj cjelovitosti i svetosti. Njegovo objavljivanje označava prodor transcencije u historiju, rascjep u vremenu i njegovom trajanju, u određenom historijskom i društvenom kontekstu. Kako je objavljen svim ljudima kao Radosnica (bušra), Vodilja (huda), Razlučitelj istine od neistine (Furkan), on je živa Riječ Božija za koju vežu svoju sudbinu muslimani širom svijeta. On se neprestano citira na arapskom jeziku, prevodi i komentira na druge jezike, kako zbog vjerskih tako i zbog kulturnih potreba.

O modalitetima, razlozima i ciljevima prevođenja i objavljivanja svetih tekstova, uključujući i razumijevanje Kur'ana, postoji izuzetno bogata i raznovrsna literatura. Također, obilna je literatura koja razmatra potrebu za prevođenjem i interpretacijom kur'anaskog teksta.

Međutim, ono na šta ćemo se osvrnuti u ovom kratkom tekstu jeste transcendentna i imanentna pozicija Božije riječi, o kojoj se naširoko raspravlja i sam čin prevođenja, odnosno hermeneutički pristup – razumijevanje i tumačenje kur'anaskog teksta.

Transcendentni i imanentni aspekt Božije riječi

Pristupajući ovom hermeneutičkom problemu, neophodno je imati na umu dvije stožerne činjenice

vezane za Kur'an: Kur'an kao Riječ koja posjeduje i transcendentnu (nadhistorijsku) i imanentnu (historijsku) dimenziju. U raspravama koje se vode o ovim dvjema dimenzijama, centralni problem predstavlja rascjep ili kontinuitet između transcencije i imanencije kur'anaskog teksta, odnosno pitanje: Koja je tačka poveznica koja spaja ili razdvaja ove dvije dimenzije Kur'ana? Jer, riječ je o fenomenu koji nadilazi vrijeme i historiju, a istovremeno egzistira unutar njihove dimenzije. Ili, da li njegovo objavljivanje Poslaniku na arapskom jeziku, u određenoj kulturnoj sredini i kontekstu, podrazumijeva otkidanje od njegove transcendentne podloge i poprimanja konture teksta prilagođenog okolnostima u kojima je nastao i, shodno ovome, ima li ili nema traga svetosti u njegovom razumijevanju.

Ili, ako je refleksija nečega što je nad-historijskog porijekla, je li moguće da nema nikakva traga njegovom temelju na koji se naslanja. Pozicije o ovim pitanjima granaju se u različitim smjerovima. Neki to vide u njegovom izrazu, drugi u njegovom stilu, a treći pak u konceptima ili idejama na koje on upućuje.

Činjenica je da niko ne poriče njegovu transcendentnost unutar klasične i savremene islamske misli. No, postoje razilaženja o tome kako treba čitati taj tekst, da li kao i svaki drugi tekst ili, pak, imati u vidu njegovu svetost, živost, tajanstvenost.

Da bismo ovo bolje razumjeli, najprije razmotrimo pitanje same riječi u teološko-filozofskom smislu. Riječ predstavlja jednu stvarnu cjelinu o kojoj ovisi sve što jeste, i ništa se od nje ne može odvojiti. U islamskoj teološkoj misli, riječ *Budi* (Kun) označava početak stvaranja, održavanja i nestajanja stvari u svijetu – čak i samog svijeta. Stvari i svijet mogu nestati, ali Riječ ne može nestati: kada nije bilo ničega (ništa/‘adem), postojala je Riječ. Štaviše, i to “ništa” – u krajnjoj konsekvenci – jeste Riječ. Analogno tome, i kada svijet nestane, Riječ će ostati.

Kako je svijet nastao – prema učenju svetih tekstova – iz Božije Riječi: *Budi!*, jasno je da ta Riječ prethodi i samom svijetu, kao vječno Božije svojstvo koje ima svoju stvarnu, ontološku dimenziju, neovisnu o samom svijetu. Drugim riječima, bivstvovanje svijeta sadržano je u samoj toj Riječi, u činu njene aktualizacije. Dakle, sve religijske tradicije zastupaju njenu metafizičku i ontološku dimenziju u kontekstu svetog jezika. Izgovorena riječ je, putem objave, prenosilac istine ili način na koji se ona aktualizira.

Stoga, kada se govori o Kur'anu kao Riječi (Božijoj), u islamskom mišljenju postoje dva međusobno nepomirljiva stava, koja imaju značajne konsekvence čak i u savremenim raspravama o Kur'anu kao Božijoj Riječi. Jedni smatraju da je kur'anska Riječ vječna, dok su drugi mišljenja da je kur'anska Riječ stvorena kao i ostale stvari u svijetu,

pa i sam svijet. O stvorenosti Božije riječi svjedoči mišljenje prisutno uglavnom u mu'teziljskoj školi i među savremenim neomu'tezilijama, a o nestvorenosti Božije riječi govori eš'arijska škola, koja je imala dominantnu poziciju u islamskom teološkom mišljenju. Na potonjem mišljenju naslanjaju se i fetve o potrebi prevođenja Kura'na na strane jezike nakon što su prevaziđeni neki stavovi uleme da je nemoguće prevesti Kur'an na druge jezike zbog semantike kur'anskih ajeta, odnosno značenjskog sloja koji ne može biti prenesen u drugi jezik. Da bi se riješila dilema da li Kur'an treba prevesti ili ne, Vrhovno vijeće uleme El-Ezhera 1936. godine donijelo je fetvu da prevođenje Kur'ana doslovno nije odgovarajuće, nego da je moguće tumačiti ajete na druge jezike, dodajući mnoge riječi i fraze, čime se, na neki način, izbjegava doslovni prijevod (Ihsanoglu, 1986:569).

Tačnije, evo o čemu se radi. Mu'tezilije argumentiraju da je Kur'an stvoren da bi izbjegli “antinomiju” glede vjerovanja na koja su ukazivali kršćanski teolozi u debatama s islamskim teolozima o ajetu u kojem se govori da je Isa, a.s., ustvari Riječ Božija. Analogno ovome, ako se prihvati tvrdnja da je Isa, a.s., Riječ Božija, kao što se spominje u Kur'anu, onda se istovremeno prihvata ili priznaje Božanski status Isaa, a.s. Ovo je glavna karakteristika u diskursu mu'tezilija glede rasprave o Božijoj riječi. Stoga, mu'tezilije zastupaju drugačiju poziciju od dotadašnje teološke debate o vječnoj Božijoj Riječi – Kur'anu. Nisu se upuštali u razložnu diskusiju o transcendentnoj naravi Božije riječi (Levhi-mahfuz) i njenoj aktualizaciji u arapskoj formi koja bi predstavljala vječni Božiji govor. Tvrdi da je Kur'an stvoren, a ne vječan, otvorili su raspravu u savremenom muslimanskom mišljenju o razumijevanju Kur'ana u određenom društvenom i jezičkom kontekstu. Ovom se diskursu posebno priklanjaju poznati savremeni mislioci Egipćanin Nasr Hamid Ebu Zejd i Alžirac Muhammed Arkun.

Ebul-Hasan el-Eš'ari i njegovi sljedbenici, s druge strane, smatrali su da je Božija Riječ (Kur'an) vječna. Njihov argument ide u sljedećem pravcu: riječi imaju i drugu dimenziju osim one koja se iskazuje određenim jezikom, a njihovo verbalno očitovanje ne iscrpljuje sav njihov kvalitativni sadržaj, već samo određene zvučne, gramatičke ili verbalne artikulacije.

Kao primjer El-Eš'ari koristi sintagmu *govor duše* (*hadisun-nefs*), koja ukazuje na unutarnji govor, nezavisan od vanjskih manifestacija. Pojednostavljeno rečeno, ono što nam govori duša ne dolazi ni u formi gramatike, niti u formi riječi ili verbalnog izraza. Radi se o nečemu što razumijevamo na nama svojstven način koji nije ničim posredovan. Analogno ovome, kur'anske riječi imaju i unutarnju dimenziju ili značenje. Međutim, ovdje se ne ulazi u duboku raspravu da li se riječi “spuštaju s neba ili niču iz zemlje”, ili da li su potaknute iznutra ili dolaze izvan čovjekovog bitka. No, već se naslućuje da riječi imaju mnoga svoja značenja i da nisu obična imena stvari.

U ovom se kontekstu postavlja pitanje: gdje je tačka poveznica između “unutarnjeg” i “spoljašnjeg” govora Božije Riječi? Radi se, zaista, o dubokom filozofskom problemu koji ulazi u sferu tajne i nedokučivosti za ljudski razum. Stoga, prema El-Eš'ariju, ne treba ni postavljati pitanje na koji način riješiti ovaj problem – jer ga je, zapravo, nemoguće riješiti.

Evo još nekoliko primjera u prilog njegovoj nerješivosti: gdje se nalazi tačka poveznica, naprimjer, između života i smrti, vječnosti i prolaznosti, zdravlja i bolesti, nastajanja i nestajanja, jednog i mnoštva? Definitivno, ne postoji konačan odgovor koji bi jasno locirao tu poveznicu. Ne može se, dakle, objasniti ni tačka poveznica ni tačka razdjelnica između transcendentne i imanentne dimenzije Božije riječi.

U ovom kontekstu El-Eš'ariji nije promakla, kao i kod rasprave o Božijoj biti i svojstvima, po mišljenju Henryja Corbina, razlika između svojstva kao koncepta, motri li se na

kvalitativnom planu i dvojstvo svojstva, motri li se na kvantitativnom planu (Corbin, 1977:132). Koncept je jedan, ali su njegove manifestacije mnogostruke. Radi se o dva različita plana motrenim u njihovoj relaciji. Relacija je, dakle, ono što spaja ove dvije činjenice. Radi se o jednom dijalektičkom problemu koji obuhvata mnoge sfere realnosti gdje se krajnosti konačno smiruju u jedinstvu.

Sama kategorija *ta'til*, koja se pripisuje mu'tezilijama, potječe od arapskog korijena u značenju *posuda bez vode* (Corbin, 1977:132). Otuda, da bi naglasili apsolutnu transcendentnost Boga, mu'tezilije smatraju da Bog nema svojstava, već da su potonja, poput ostalih stvari, stvorena, kao što je, naprimjer, Božiji govor. Analogno tome, neki neomu'tezilije, pod utjecajem savremenih lingvista, smatraju da i kur'anske riječi treba puniti značenjima zasnovanim na pretpostavljenim poticajnim mogućnostima koje one otvaraju.

U muslimanskom mišljenju, kur'anska formula o Božijoj objavi – "pomno Čuvana ploča" (Levhimahfuz) – podliježe posebnoj interpretaciji i ima svoje reflekske, odnosno odraze, u historiji. Na taj način, objava se "spušta na srce" Poslanika u određenom historijsko-društvenom kontekstu, na određenom jeziku, i samim tim podliježe različitim načinima razumijevanja, odnosno hermeneutike.

Ovim se pojašnjavaju i transcendentna i imanentna dimenzija Božije Riječi. Međutim, njeno objavljivanje unutar određenog historijsko-društvenog konteksta ne iscrpljuje cjelokupan sadržaj niti potpuno značenje tog govora, odnosno teksta. Prije svega, treba imati na umu činjenicu da Kur'an ne nudi konačna rješenja za izazove s kojima se zajednica suočava tokom svog historijskog razvoja. On se, također, bavi i "vječnim pitanjima" čovjekovog bivstvovanja – pitanjima koja čovjek iznova i neprestano postavlja, tražeći odgovore na njih. Riječ je o pitanjima od apsolutne važnosti, ali odgovori na njih nisu apsolutni. Ti odgovori svjedoče samo o vlastitoj relativnosti. Stoga,

ma kakva bila interpretacija teksta, ona je relativna i ne može se smatrati jednom za svagda datom.

Traženje odgovora na ta pitanja uvjetovano je i njihovim razumijevanjem, odnosno hermeneutikom. U Kur'anu se, zaista, susrećemo s ajetima (sama riječ *ajet*, množina *ajat*, znači *znak*, *znamenje* – nešto što upućuje, usmjerava; drugim riječima, nešto što je otvoreno, a ne zatvoreno, i što u sebi nosi značenja) koji čovjeka usmjeravaju na način na koji treba razmišljati o sebi samom (znamenja u njemu samom), ali i o znakovima u svijetu oko sebe, čija je vrijednost općevažna – ne samo za muslimane, nego za sve ljude.

Na osnovu tog razumijevanja, odnosno hermeneutike, razvilo se više različitih modusa pristupa tumačenju teksta: spoljašnji (zahir) pristup, odnosno doslovno razumijevanje, koje se u sunijskoj tradiciji uglavnom naslanja na *isnad*; unutarnji (batin) pristup, koji podrazumijeva hijerarhijsko i višeznačno (polisemno) tumačenje, karakteristično za šiitsku tradiciju, te alegorijsko (medžazi) značenje, prisutno u mističkoj tradiciji (Arkoun, 1994).

Svi ovi pristupi polaze od tri ključne pretpostavke koje pomažu u razumijevanju teksta: kontekst u kojem je Kur'an objavljen, gramatička i lingvistička struktura teksta, te univerzalno značenje teksta koje se odnosi na sve ljude, bez obzira na njihovu religijsku pripadnost.

Dosadašnje prevođenje, odnosno razumijevanje kur'anskog teksta, pokazuje da interpretaciju karakterizira promjenjivost, dok tekst ostaje uvijek isti – onakav kakav je objavljen. Sve što nastaje unutar muslimanskog mišljenja predstavlja refleksiju tog teksta, odnosno Božijeg govora. Naprimjer, i filozofija, i sufizam, i kelam predstavljaju različite načine razumijevanja teksta, odnosno pokušaje udubljivanja u njegova značenja (Anawati, 1974:357–378).

Da bi se odgovorilo na izazove koje vrijeme donosi, postoje i savremeni pristupi razumijevanju i prevođenju

kur'anskog teksta. Smatra se da svaki prijevod teksta predstavlja interpretaciju njegovih značenja, koja izranjaju iz dubine teksta. Naime, riječi ili značenja mogu biti preoblikovani i dobiti drugačiju formu, ali suština ostaje nepromijenjena.

Međutim, postoje i suprotna mišljenja koja prenebregavaju slojevitost teksta, smatrajući da značenja nisu u sebi poživajuća, da nisu fiksna, odnosno da ona ne proizlaze iz njegovih dubina, nego da ajeti jednostavno otvaraju mogućnosti i da ih onaj koji recipira te mogućnosti "puni" značenjima koja dolaze izvana, da se na osnovu tih značenja dodaju druga značenja od percipijenta i tako dalje, prikazujući Kur'an kao otvoreni sistem značenja.¹ Da bi se tekst "napunio" značenjima, treba biti svjestan nadolazećih izazova koje određuje iskustvo. Ovakav postupak, tvrdi se, unosi dinamički aspekt u samom tekstu odvajajući ga od njegove fiksne prirode utemeljene na transcenciji. Svako čitanje teksta proizvodi nova značenja zavisnim od historijskog i društvenog konteksta.

Ovdje nije teško zaključiti da se ta značenja javljaju kao znakovi porredani jedan do drugoga, pri čemu je svako značenje aktuelno za određeni historijski kontekst, odnosno imanentno tom kontekstu. Ovakav pristup ima svoje uporište u savremenoj filozofskoj koncepciji koja je antiesencijalistička, a čija je stožerna premisa da ne postoji suština koja se reflektira, koja bi imala svoje odraze, nego da je promjena sama suština stvari; biti u promjeni ili mogućnosti znači, ustvari, biti u postojanju a ne u postojanju. Prema ovoj koncepciji, cilj se gubi iz vida, odnosno "djelatna historija" nema krajnji cilj kome teži, što je stav s kojim se nijedna teologija nebeskih religija ne bi mogla složiti.

Druga značajna naznaka glede kur'anskog teksta koja se nadovezuje na prethodno spomenuto, ali

¹ O ovom problemu naširoko raspravlja Nasr Hamid Ebu Zejd u svom djelu *Mefhūm en-nass: dirāse fī 'ulūm el-Kur'an*, El-Merkez es-sekāfi el-'arebi, Bejrut, 2000.

koja ne razdvaja transcendentnu od imanentne dimenzije Kur'ana, ima u vidu njegov deskriptivni i normativni aspekt. Normativni aspekt je sadržan u moralnim vrijednostima koje se moraju izvršavati, a deskriptivni aspekt tiče se opisa situacija, čovjekovog odnošenja prema sebi, svijetu, povijesti, društvu s ciljem da potkrijepi moralnu svijest kod ljudi. Ovaj drugi aspekt zahtijeva kontekstualnu interpretaciju teksta, imajući u vidu, dakle, nadolazeće stvari koje donosi život (Rahman, 1983:11–14).

Između ova dva aspekta treba posredovati refleksija koja predstavlja vezivnu tačku između tradicije i promjena koje nadolaze. Kako je interpretacija mijenjajuća, uvijek možemo, dakle, imati novo razumijevanje ili interpretaciju, a da bismo došli do ovoga, potrebna su nam velika poznavanja savremenih lingvističkih i filozofskih promišljanja. Samo na ovaj način tekst može biti dinamičan, a ne statičan koncept. Budući da je Kur'an usredsređen na moralne vrijednosti, kakve su, naprimjer, pravda, ljubav, milost i sl. koje imaju univerzalno značenje, podrazumijeva se da one ne zavise od historijskih okolnosti ili vremenskog konteksta, već je njihovo ishodište ekstrahistorijsko – one nisu sačinjene od materijalne sastavine i ne proizlaze iz historijskih uzroka poput drugih vrijednosti koje iščezavaju čim se iscrpi uzrok zbog kojeg su nastale, poput ekonomskih, političkih i drugih vrijednosti. Vrijednosti imaju svoju svrhu koja strši u njima (Rahman, 1983:9). Rahman tvrdi da je refleksija vezivna tačka između nadolazećih izazova i konteksta u kom je Kur'an objavljen. Radi se o samorefleksiji – u stalnoj svjesnosti o sebi i vlastitim vrijednostima (Rahman, 2017:79).

Fazlur Rahman smatra da komunikacijski aspekt sadržan u samoj vrijednosti nadilazi rascjep između transcendentne i imanentne dimenzije vrijednosti, koje nisu samo puke apstrakcije i realizacije. Po njemu, Kur'an je krcat vrijednostima, svaka vrijednost ima svoj cilj kome teži i nije riječ o nečemu što je samo

po sebi i ništa više. Naprimjer, čim pomislimo na pravdu, istovremeno postajemo svjesni neke životne situacije. Pravda se, dakle, mora odnositi na nešto, iako postoji nezavisno od te konkretne okolnosti. U biti pravde sadržan je i njen objekt – ono s čime pravda uspostavlja odnos, odnosno komunikaciju. U samoj toj vrijednosti sadržani su označitelj i označeno. Ne mogu biti pravedan ako ne postoji nešto ili neko prema kome se ta pravednost očituje. Ovdje treba naglasiti sljedeću činjenicu: pravda je neiscrpna – ona je prisutna svuda i uvijek, kao univerzalna vrijednost. Ili, naprimjer, znanje. Ono se mora odnositi na nešto; ne mogu posjedovati znanje, a da ne znam ništa. Shodno tome, normativni aspekt svetog teksta ostaje nepromjenjiv, djelotvoran i neiscrpiv. Radi se o konceptima koji ukazuju na nešto ekstrahistorijsko i historijsko. Kako je Kur'an objavljen kao odgovor na određeni društveno-historijski kontekst u mekanskoj i medinskoj zajednici, smatra Fazlur Rahman, snagom refleksije možemo izvući univerzalne koncepte, sagledati unutar njih nit kur'anskih ajeta i interpretirati ih u kontekstu zahtjeva vremena, uvažavajući, pri tome, doprinose razuma, a svijest o sebi samima i normativnim vrijednostima, s moralnim sadržajem, predstavlja polog očuvanja identiteta vrijednosti (Rahman, 1982:6). Direktno obraćanje Kur'anu i suočavanje s izazovima koje nosi sa sobom "djelatna povijest" trebaju imati primarno značenje, a bogata egzegetska tradicija jezičkim, gramatičkim i stilskim karakteristikama može biti od koristi i ona ima sekundarno značenje.

Međutim, sveti tekst, kao događaj, reflektira značenja koja imaju univerzalnu primjenu. Da li ta značenja izviru iz samog teksta ili mi taj tekst ispunjavamo novim značenjima, pronalazeći ih u mogućnostima koje nude kur'anski stavci – pitanje je o kojem se još uvijek vode duge i plodne rasprave među lingvistima. U svakom slučaju, riječ je o otvorenom pitanju koje zahtijeva temeljite i široke elaboracije.

Komunikacija s tekstom

Kur'anski tekst je neodvojiv od svakodnevnog života vjernika. On je prisutan kakav jeste. Njegova prisutnost je sama komunikacija s tekstom. Ta komunikacija dolazi do izražaja u obredoslovnoj i intelektualnoj sferi od najvišeg do najnižeg sloja svijesti i prakse kod muslimana. Da li se razumijeva ili ne razumijeva (u izvornom obliku kod onih koji ne znaju arapski jezik), on se ipak doživljava u njegovoj svetosti i izvornosti. Kako je Sveti tekst objavljen na arapskom jeziku, razumijevanje i prevođenje tog teksta zahtijeva objašnjenje samog čina razumijevanja i prevođenja. Ili, razumijevanje, interpretacija i prevođenje predstavljaju posebnu vrstu komunikacije, odnosno dodira s Riječju.

Dosadašnje interpretacije i prevodi mogu biti od velike koristi, ali to ne znači da posjeduju esencijalno značenje. Oni to ne mogu imati jer su uvjetovani određenim historijskim, kulturnim i društvenim okolnostima. Ono što zaista ima esencijalno značenje jeste sam čin razumijevanja, odnosno komunikacija s tekstom koja polučuje ili stvara značenja. Prema ovom shvatanju, razumijevanje općenito nije "metodološki postupak", već događaj – pokretljiv, poticajan postupak – jer je i sam tekst događaj, i kao takvog ga treba razumijevati (Gadamer, 1978:13).

Sam ovaj dodir implicira čin razumijevanja ili interpretacije. Razumijevanje kao i riječ ontološke je naravi. Zbog toga, razumijevanje u savremenim filozofskim promišljanjima jeste poseban filozofski koncept. Taj čin, kako tvrdi Martin Heidegger, predstavlja egzistencijalnu karakteristiku samog čovjekovog bitka. Razumijevanje teksta kao događaja ne svodi tekst na običan predmet, jer se u tom slučaju tekst ne doživljava onakvim kakav zaista jeste (Heidegger, 1985:152–182). Ako se tekst svede na puki predmet, on se time zatvara – "zasvođuje" – i gubi živost i dinamičnost neophodne za autentično razumijevanje.

Zadržavanje na interpretaciji teksta, a ne na samom tekstu kao događaju – kao što je i naše razumijevanje

događaja koji definitivno dolazi odnekud – ne predstavlja istinsko razumijevanje teksta, nego razumijevanje same interpretacije. Da razumijevanje ima ontološki status, pokazuje činjenica da ono predstavlja određeni oblik komunikacije. U svom izvornom obliku, čovjekova komunikacija nije determinirana niti uvjetovana – ona prethodi svakoj determiniranosti i uvjetovanosti. Mi nismo stvorili komunikaciju, ona dolazi odnekuda i mi živimo u toj komunikaciji.

Heidegger govori o preddeterminiranom ili preduvjetovanom razumijevanju, u njegovom najneposrednijem odnosu sa stvarima u svijetu – kada stvari, poput teksta, kao događaji, same govore o sebi. Tek nakon toga dolazi refleksija o tom razumijevanju, kojom se stvara teorija ili umjetnost razumijevanja – hermeneutika. Tu je riječ o razumijevanju u njegovoj neposrednosti i jednostavnosti, što upravo predstavlja zadatak filozofske hermeneutike (Heidegger, 1985:152–182).

Prema hermeneutici koju zastupaju Heidegger i Hans-Georg Gadamer, iskustvo doživljaja jezika ili teksta – oslobođeno slojeva koji su se vremenom nataložili na njih – prethodi čak i lingvistici ili teoriji jezika. Teorija dolazi tek kasnije. Ona može biti korisna, ali se ne može smatrati jedinom relevantnom za istinsko razumijevanje teksta. Učenja ovih dvaju filozofa itekako su utjecali na neke tokove razumijevanja teksta među muslimanskim misliocima.

Nije teško uočiti da je svaki prevod svetog teksta na drugi jezik određena

vrsta interpretacije, ali ne i prevod u smislu potpune originalnosti ili izvornosti, jer u tekstu uvijek nešto izmiče. Kur'anski tekst je takve naravi da, čak i u formalnom smislu, nije moguće posegnuti za konačnom interpretacijom. Originalni tekst je poput suštine koja se reflektira i izbija u historijskom toku vremena. *Levhi-mahfuz* je na nebesima i ima svoje mnogostruke realizacije, koje predstavljaju dodir između transcendencije i imanencije.

Međutim, u svijetu “nastajanja i nestajanja”, komunikacija ili dodir s tekstom svjedoči o relaciji između postojanja i postajanja – odnosno bitka i bivanja. Sveti tekst je, u krajnjoj konsekvenci, oblik relacije, odnosno posrednika između Boga i čovjeka. Ako je sveti tekst posrednik, onda postaje suvišno praviti rez između transcendencije i imanencije. Riječ je prisutna u konkretnom historijskom kontekstu, prilagođena jezičkoj strukturi i sredini u kojoj se pojavljuje. Otuda se postavlja pitanje: Sta je sveto u toj riječi?

Vraćamo se na stvarnost same Riječi kojom je započeta ova rasprava. Riječ, u svojoj biti, nije od ovoga svijeta – ona izbija odnekud, iz onostranog, ali su njene manifestacije mnogostruke. Njen je zadatak da upućuje, usmjerava, da ukazuje i nije samo puka “etiketa” stvari, jer je metafizičke i ontološke naravi.

U svjetlu savremenih hermeneutičkih promišljanja i pristupa kur'anskom tekstu poticajna pitanja na koja Kur'an aludira sadrže velike mogućnosti za refleksiju o smislu, odgovornosti, dijalogu, moralnim vrijednostima, odnošenju

jednih prema drugima, krivnji (grijehu), dobrim djelima i mnogim drugim pitanjima koja su svagda prisutna. Sva ova pitanja svjedoče o nadnaravnosti kur'anskog teksta.

Zaključak

U muslimanskom mišljenju, klasičnom i savremenom, dominiraju, kao što smo vidjeli, dva toka mišljenja glede razumijevanja Božije riječi: eš'arijski i mu'teziljski. Umnažanje koncepata nastalih na temeljima ova dva toka mišljenja, a tiču se hermeneutičkih zahvata, predstavljaju još uvijek živu diskusiju koja je u potrazi za snalaženjem u savremenim tokovima mišljenja. Ti koncepti oslikavaju ne samo kontinuitet hermeneutičke tradicije kur'anskog teksta u muslimanskom mišljenju već i radikalna prelamanja i rezove, a napose u periodu postmoderne (savremene neomu'tezilije). Refleksija je ona vezivna tačka između stamenih, u sebi počivajućih koncepata, koji pretendiraju biti jednom za svagda dati (esencijalistički pristup) i dominantnih zapadnih koncepata koji utječu na savremene islamske mislioce. Ti pristupi su utemeljeni na ontološkoj razlici između transhistorijskog i historijskog aspekta Božije riječi gdje je promjena u biti samog mišljenja, u potrazi za novim sadržajima refleksije u dosluhu s vremenom i njegovim zahtjevima. Radi se o refleksiji kojoj ipak ne izmiče – bez obzira na prelamanja i razlikovanja od tradicionalnog pristupa – odnos između transcendencije i imanencije u historiji.

Literatura

- Anawati, Georges C. (1974). “Philosophy, Theology and Mysticism”. U: *The Legacy of Islam*, ur. J. Schacht i C. E. Bosworth, str. 350–391, 2. izd. Oxford: Oxford University Press.
- Arkoun, Mohammed (1994). *Rethinking Islam: Common Questions, Uncommon Answers*. New York: Westview Press.
- Corbin, Henry (1977). *Historija islamske filozofije I* (preveo Nerkez Smailagić). Sarajevo: Veselin Masleša.
- Ebu Zejd, Nasr Hamid (2000). *Mefhūm en-nass: dirāse fi 'ulūm el-Kur'an*, Beirut: El-Merkaz es-sekāfi el-'arebi.
- Gadamer, Hans-Georg (1978). *Istina i metoda: osnovi filozofske hermeneutike* (preveo Slobodan Novakov), Sarajevo: Veselin Masleša.
- Heidegger, Martin (1985). *Bitak i vrijeme* (preveo Hrvoje Šarinić). Zagreb: Naprijed.
- Ihsanoglu, Ekmeleddin (1980). *Bibliografija botërore e përkthimeve të Kuranit të Shenjtë të botuara më 1513*. Istanbul: Qendra për Historinë, Artin dhe Kulturën Islamike.
- Rahman, Fazlur (1982). *Islam and Modernity: Transformation of an Intellectual Tradition*. Chicago: University of Chicago Press.

الموجز

المساران الرئيسيان لفهم القرآن
الكريم في الفكر الإسلامي

حسن جيلو

يتناول هذا المقال المسارين الرئيسيين في فهم كلام الله وتفسيره في الفكر الإسلامي، وهما المعتزلة والأشعرية، وتأثيرهما في بعض المناهج المعاصرة لفهم النص القرآني. وبالرغم من وجود تباينات جوهرية بين هذين التيارين، إذ يتبنى الأول القول بأن كلام الله مخلوق، والثاني بأن كلام الله أبدي، فإنهما يتفقان في وصف كلام الله بالمتعالي والأصيل، وأنه حقيقي تاريخياً وما وراء التاريخي. ويتناول الكاتب المنهج الجوهري وما بعد الحدائي في تيارات الفكر المعاصر، والذي يشير إلى استمرارية التراث، وإلى انقطاعه أيضاً، في التعامل مع النص القرآني. كما يناقش طبيعة الكلام وفعل الفهم، مع التركيز على أساسه الميتافيزيقي. الكلمات المفتاحية: القرآن، كلام الله، المعتزلة، الأشعرية، الفكر الإسلامي.

Abstract

TWO DOMINANT CURRENTS OF
UNDERSTANDING THE QUR'ANIC WORD IN
ISLAMIC THOUGHT

Hasan Džilo

This paper examines two main currents of thought concerning the Word of God and its understanding within Islamic thought—the Mu'tazilite and the Ash'arite schools and their implications for some contemporary approaches to understanding the Qur'anic text. Although there are irreconcilable differences between these two currents – the former advocating the createdness, and the latter the eternality, of the Word of God – they share a common position regarding the transcendent and immanent dimensions of the Divine Word, that is, its supra-historical and historical reality. The author also addresses essentialist and postmodernist approaches in contemporary currents of thought, which imply not only continuity but also discontinuity of tradition in approaching the Qur'anic text. Furthermore, the nature of the word and the act of understanding are examined, with emphasis placed on their metaphysical foundation.

Keywords: Qur'an, Word of God, Mu'tazilites, Ash'arites, Islamic thought.